

Na případu publikačního zákazu knihy *Cejlon: ráj bez andělů* Miroslava Zikmunda a Jiřího Hanzelky,¹ který představoval zlomový moment kariéry obou cestovatelů, se studie snaží ukázat rozmanité typy rozptýlení regulace literární komunikace do různých institucionálních rovin na přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Sleduje přímé i nepřímé metody a strategie vykonávání mocenských zásahů, včetně způsobu jejich transponování do rozmanitých diskurzivních poloh, například do byrokraticko-právního jazyka korespondence nakladatelů s autory nebo jejich dobové mediální reprezentace. Kauza Hanzelky a Zikmunda (H&Z) zasluhuje pozornost mimo jiné i proto, že představuje výmluvný příklad procesu postupného a do značné míry úspěšného vytlačování stovek osobností a jejich díla z veřejného prostoru a následně i z kulturního kánonu a kolektivní paměti.

Socialistické celebrity

Připomeňme úvodem, že oba cestovatelé představovali v průběhu padesátých a šedesátých let výjimečný multimediální fenomén,² který sice původně nevznikal jako cílený produkt propagandy, ale vládnoucí režim si jej nedlouho po návratu z jejich první africké cesty (1947–1950) přisvojil a umožnil jim zaujmout postavení, jež bychom z hlediska nepochybně simplifikujícího, ale nepřehlédnutelného „kvantitativního indexu“ mohli označit jako pozici centrálně řízených celebrit (podle Johna Storeye obsahuje každá definice populární kultury sice zjednodušující, ale podstatný „kvantitativní index“, to znamená, že daný kulturní fenomén je „široce upřednostňován mnoha lidmi anebo se jim líbí“, jinými slovy, pro udržení její moci je určující existence publika. Storey ale zároveň upozorňuje na to, že je velmi obtížné stanovit, u jaké výše prodeje začíná a končí populární kultura).³ Vedle rozsáhlé audiovizuální tvorby – jen v průběhu své první africké cesty (1947–1950) natočili tři celovečerní filmy a deset filmů dokumentárních, napsali sedm set dvě rozhlasových a dvě stě devadesát tři novinových reportáží⁴ – připravili již v průběhu své první expedice materiál pro cestopis *Afrika snů a skutečností*, vydaný roku 1952 ve třech svazcích a v nákladu 50 000 výtisků. Do roku 1957 vyšla čtyři další česká vydání *Afriky*, vedle toho vydání slovenské, německé, anglické a ruské.

1) Kauza publikačního zákazu je ve stručné podobě zpracována v knize Jiřiny Šmejkalové *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After*, Leiden – Boston, Brill 2011, s. 179–182, 184.

2) Pavel Skopal: „Na cestu kolem světa nebo na výlet do Krče? Recepce filmových cestopisů Hanzelky a Zikmunda v 50. letech“, *Illuminace* 1, 2008, č. 1, s. 85–125, a Martin Franc: „Výpravy M. Zikmunda a J. Hanzelky a Československá akademie věd“, in Hana Barvíková (ed.): *Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference, Praha, 23.–24. listopadu 1999*, Praha, Archiv AV ČR – Arenga 2000, s. 197–201.

3) Srov. John Storey: *Cultural Theory and Popular Culture. An Introduction*, Harlow, Prentice Hall 2001, s. 5.

4) Viz P. Skopal: „Na cestu kolem světa nebo na výlet do Krče?“, cit. dílo, s. 85.

Stvrzením vzestupu obou autorů po návratu z druhé asijské expedice (1959–1964)⁵ bylo mimo jiné převedení cestopisů H&Z z Orbisu do tehdejšího Nakladatelství politické literatury (NPL), pozdější Svobody, jež bylo řízeno přímo ÚV KSČ. V tomto zlomovém okamžiku jejich spisovatelské dráhy hrál významnou roli též tehdejší ekonomický náměstek ředitele Tomáš Kosta, který spolu s šéfredaktorem Evženem Paloncym (ten později sehraje v kauze H&Z klíčovou roli) od roku 1965 nakladatelství de facto řídil.⁶ Ačkoli přestup do NPL měl nepochybně též ideologicko-politické pozadí, Kosta jej ve svých vzpomínkách vztahuje k stoupajícímu významu prvku tržních mechanismů v knižní produkci, jenž se v tomto období projevil i v řízení elitního stranického nakladatelství: „spoustu titulů [jsem, JŠ] prosadil právě s argumentem, že se to přece bude dobře prodávat [...] Vydali jsme takhle třeba Hanzelku a Zikmunda.“⁷

V průběhu roku 1965 došlo k řadě osobních setkání obou autorů se zástupci nakladatelství, včetně ředitele Květoslava Innemanna a zmíněného Paloncye.⁸ Podle záznamů z jednání, v nichž se mimo jiné vyskytuje explicitně formulovaný požadavek autorů, aby s nimi redakce konzultovala jakýkoli „zásah do textu“, i to, že „pro potřeby autorů bude vytvořen fond 2 000 exemplářů“,⁹ bylo „dohodnuto“ pořadí vydávání svazků z asijské cesty.¹⁰ *Ceylon* byl v pořadí čtvrtý s předpokládaným rokem vydání 1968–1969.

Performativní vyjednávání zakazu

Počátky nakladatelského příběhu *Ceylonu* lze dokumentovat v dopise redaktorce Dagmar Hájkové z 18. února 1968, v němž Zikmund navrhuje podtitul *Ráj bez andělů*. Smlouva na *Ceylon* byla podepsána 28. února 1968 s termínem dodání rukopisu stanoveným na 1. prosince 1968. Očekávání nadstandardních nákladů naznačuje uvedený počet výtisků: do šedesáti tisíc se pokládá za první vydání, do sto dvaceti tisíc za druhé a do sto osmdesáti za třetí.¹¹

První signál nastávajícího obratu ve vývoji událostí přišel z NDR; již 26. února 1968 zástupci berlínského nakladatelství Volk und Welt cestovatelům osobně oznámili rozhodnutí nevydávat jejich knihy. Dne 4. září 1968 přišlo stejné rozhodnutí i ze Sovětského svazu – šéfredaktor nakladatelství Artia, které mělo knihu pro zahraniční nakladatele vyrábět, autorům sdělil, že „jak se dalo předpokládat, sovětský obchodní partner zrušil objednávku na Vaši knihu *Tisíc a dvě noci*. Zastavili jsme všechny práce a analogicky předpokládáme,

5) K organizaci expedice blíže M. Franc: „Výpravy M. Zikmunda a J. Hanzelky a Československá akademie věd“, cit. dílo.

6) Komplexní charakteristiku nakladatelství Svoboda podává Eduard Burget: „Svoboda“, in Michal Přibáň a kol.: *Česká literární nakladatelství 1949–1989*, Praha, Academia 2014, s. 497–502.

7) Srov. Tomáš Kosta, Vladimír Mlynář: *Kosta. Rozhovor přes dvě generace*, Praha, Respekt Publishing 2008, s. 77.

8) Národní archiv (NA), Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím – nevydané, kt. 86, fas. Zikmund – Hanzelka.

9) K prvnímu doložitelnému jednání Zikmunda s redaktorkou Hájkovou dochází 5. 5. 1965 – viz NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím – nevydané, kt. 86, fas. Zikmund – Hanzelka, záznam o jednání D. Hájkové s M. Zikmundem v Gottwaldově dne 5. 5. 1965.

10) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím – nevydané, kt. 86, fas. Zikmund – Hanzelka, záznam o jednání Miroslava Zikmunda a Jiřího Hanzelky na vedení nakladatelství dne 25. 6. 1965.

11) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím – nevydané, kt. 86, fas. Zikmund – Hanzelka, výrobní list.

že nedojde ani k vydání *Světadílu pod Himálajem*.¹² V té době, tedy na konci srpna a na začátku září 1968, se v korespondenci mezi oběma cestovateli a Svobodou řešily zejména otázky přepisu rukopisu *Cejlonu* a honorářů pro písarčky. Z dopisů plyne, že na přípravné práce měly srpnové události zpočátku minimální vliv a jejich plný dosah si většina aktérů stěží dovedla představit. Zároveň je třeba zmínit, že se rétorika používaná v písemném styku mezi autory a redakcí svým způsobem zdůvěřňuje, patrné je to například v diskusích o provozních stránkách vydání rukopisu. Lze sledovat, jak se úměrně vzdalování se veřejnému prostoru, zatíženému stávající politickou situací, proměňují původně jen profesionální vazby: „Vážená soudružko Hájková,“ píše Zikmund 11. září 1968, „tohle je první dopis, který píšu po 20. srpnu, tedy v době normalizační (kamenné, bronzové a jak šly dějiny dál).“ Dále pokračuje: „Jinak Vás možná bude zajímat, že po enderácích (už na jaře byli předvídaví!) zrušili teď (u Artie) objednávky na naše knihy i Sověti, kontrarevoluční autory přece nemohou potřebovat. (V téhle souvislosti mne napadá, zda byste neměli název třídy, na které sídlí slavná Svoboda, změnit: třeba na Kontrarevoluční?)“¹³

Dopis Miroslavu Zikmundovi z 25. září 1968 začíná redaktorka Hájková omluvou za opožděné korektury *Světadílu*, neboť „ze zkušeností s námi už snad víte, že [...] naše výrobní oddělení s tím nedokáže nic udělat“. Žádá ho, aby se u ní v redakci zastavil, aby se dohodli na „postupu pro další svazky“. Uvádí, že „rukopis *Cejlonu* měl být odevzdán do konce t. r.“, ale vzhledem k tomu, že ji Hanzelka „už informoval, že termín nebude moci dodržet, [...] bude třeba nyní dohodnout seriózní náhradní lhůtu“. Ačkoli v dopise po stránce technického zabezpečení vydávání spisů H&Z není ani náznak jakéhokoli očekávaného přerušení kontinuity dosavadní ediční činnosti, následující věta svým způsobem otevírá novou epochu: „Věc se komplikuje ještě tím, že s. Kosta, který byl Vaším velkým příznivcem a měl pochopení pro tvůrčí problém, zůstal v zahraničí a stojíme před jmenováním nového ředitele a snad i šéfredaktora.“ Redaktorka nicméně doufala, že nakladatelství udělá „všechno pro to, abychom nezklamali čtenáře“. Avšak dále pokračuje:

I nám začátkem září volal nějaký poplašený pracovník Svazu nakladatelských podniků, sděloval, že Artie zrušila vydávání *Světadílu*, a chtěl vědět, jestli i my zastavíme výrobu. Odpověděla jsem, že je to nesmysl [...] Když mi asi osmkrát vzrušeně opakoval, že to Artie dělat nebude, a já mu na to osmkrát už nevrle odpovídala, že my to ale dělat budem, skončil nenadálým prohlášením, abych dovolila, aby mně vyjádřil úctu [...], byl to nějaký „posera“, jak tady říkáme.

A Hájková uzavírá dopis názornou ukázkou z dobové ústní lidové slovesnosti, jež mimo jiné dokládá pokračující výlučné postavení obou autorů ve veřejné sféře: „nakonec něco veselejšího, [...] povídá se po Praze: Rádio Vltava hlásilo, že Hanzelka upálil v Košicích

12) Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně (MJM), Archiv Jiřího Hanzelky a Miroslava Zikmunda (AHZ), Korespondence – Nakladatelství různá 1965–1973, fas. 58, šéfredaktor Artie Břetislav Chrtěk Miroslavu Zikmundovi 4. 9. 1968. Obsahuje též kopii dopisu z nakladatelství Volk und Welt z 19. 12. 1968, zaslanou M. Zikmundovi ředitelem Artie Vilémem Šilarem 7. 1. 1969.

13) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím – nevydané, kt. 86, fas. Zikmund – Hanzelka, Miroslav Zikmund Dagmar Hájkové 11. 9. 1968.

Rusa. Pak to ale dementovali v tom smyslu, že to nebyl Hanzelka, ale Zikmund, nebylo to v Košicích, ale v Kostnici a nebyl to Rus, ale Hus.¹⁴

Hanzelka, jenž byl brzy po invazi vyslán na několik měsíců „jako nový obchodní přidělenec ČSSR ve Švédsku“, však krátce nato ujišťuje redaktorku a pravděpodobně i sebe o tom, že je „(důvodně) přesvědčen, že do odevzdání rukopisu *Cejlonu* se věci opraví tak, že se ke své trvalé práci s Mirkem“ vrátí.¹⁵ Práce na knize pokračovaly i v průběhu jara 1969; 3. dubna pověřila Svoboda výtvarníka Ladislava Karouška ilustrační výzdobou *Cejlonu* ve zjevném očekávání čtenářského zájmu, překročení nákladu 60 000 výtisků a následného druhého vydání.¹⁶ A ještě v lednu 1970 informuje Miroslav Zikmund redaktorku, že dělá „teď na tom jako brok“,¹⁷ a o dva měsíce později jí sděluje, že posílá k přepisu „15 kapitol *Cejlonu*“, dále se věnuje převážně koncepci díla a transkripci cizích názvů.¹⁸

Zlomový bod sledovaného případu představuje stručný, několikařádkový dopis Svobody z 9. března 1970, adresovaný pouze Hanzelkovi. Jelikož tento dokument je klíčovým stvrzením institucionálního vyloučení obou autorů z oficiálního komunikačního a následně i z veřejného prostoru, je třeba jej ocitovat v plném znění:

Vážený soudruhu,

Vzhledem ke změně edičního profilu nakladatelství Svoboda jsme dospěli k závěru, že nebudeme nadále možné vydávat Vaše cestopisy u nás.

Pokud jde o poslední Váš rukopis s pracovním titulem *Ceylon*, na nějž byla uzavřena smlouva 28. února 1968 a termín na odevzdání rukopisu byl určen na 30. listopadu 1968, jsme nuceni konstatovat, že rukopis nebyl do termínu odevzdán, a tudíž považujeme tuto smlouvu za neplatnou.

Naše nakladatelství je ochotno projednat vydání zmíněného titulu v některém z nakladatelství s odpovídajícím edičním profilem.¹⁹

Čtyřstránková odpověď z 19. března 1970 je psána Hanzelkou a uvádějí ji následující řádky:

Vážení soudruzí,

v pondělí 16. března mi došel doporučený dopis v obálce a pod hlavičkou Vašeho nakladatelství. Dopisu však chybí číslo jednací, označení pracovníka nebo oddělení, odkud vyšel, a pod textem je razítko jen s jedním, nečitelným podpisem. [...] Svým obsahem, formou i tím, že byl

14) MJM, AHZ, fas. 57-I, Dagmar Hájková Miroslavu Zikmundovi 25. 9. 1968.

15) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím – nevydané, kt. 86, fas. Zikmund – Hanzelka, Jiří Hanzelka Dagmar Hájkové 15. 10. 1968.

16) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím – nevydané, kt. 86, fas. Zikmund – Hanzelka, Dagmar Hájková Ladislavu Karouškovi 3. 4. 1969.

17) MJM, AHZ, fas. 57-I, Miroslav Zikmund Dagmar Hájkové 15. 1. 1970.

18) MJM, AHZ, fas. 57-I, Jiří Hanzelka Dagmar Hájkové 6. 3. 1970.

19) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím – nevydané, kt. 86, fas. Zikmund – Hanzelka, Evžen Paloncy Jiřímu Hanzelkovi 9. 3. 1970. Dopis je opatřen razítkem Svobody a podpisem E. Paloncyho, složka obsahuje také ručně psaný koncept dopisu.

vůbec napsán, mne velice překvapil. A jeho podivné formální vybavení ve mně budí podezření, že o jeho napsání a odeslání odpovědné vedení nakladatelství neví.²⁰

Hanzelka uvedl, že vzhledem k tomu, že mu nový vedoucí redakce beletrie odmítl osobní setkání, hodlá reagovat na dva aspekty dopisu: právní a pracovní. Autoři dopisu podle něj „zcela opomíjejí existenci dlouhodobé dohody o vydání celého souboru asijských cestopisů“, jakož i skutečnost, že termíny odevzdání všech rukopisů „byly předmětem několika jednání mezi autory a vedením nakladatelství, a to po oboustranném podpisu příslušných smluv“. Podle Hanzelky „odpovědní pracovníci nakladatelství Svoboda sami právoplatnou dohodou s autory“ původní termín 30. listopadu 1968 zrušili a „postupně podle oboustranné potřeby a zájmu [jej, JŠ] nahrazovali jinými termíny“, a proto pokládá smlouvu nadále za platnou.

V další části se Hanzelka věnoval „pracovnímu aspektu“ dopisu. Podle něj oba autoři „plně respektují“ nezadatelné právo Svobody „jako nakladatelství ÚV KSČ [...] změnit i dlouhodobý ediční profil“, tato změna se ale podle něj „smí projevit jenom v nově uzavřených smlouvách a v novém výběru autorů“. Snaží se zdůrazňovat lidský rozměr jednání, připomíná dosavadní mnohaletou spolupráci, v níž „slušnost a vzájemný ohled byl jedním z hlavních základů jednání a postupu autorské dvojice ZH“. Zároveň se Hanzelka snažil relativizovat platnost ukončení spolupráce. Vyslovil domněnku, že dopis byl nejspíše „samostatnou a nedomyšlenou akcí málo informovaného jednotlivce, který si plně neuvědomuje dosah svého počínání, nebo podléhajícího nějaké psychóze, kterou si dovedeme jen těžko představit a pochopit“. Prohlašuje, že oba autoři nehodlají „měnit svůj dlouholetý vztah ke Svobodě“, a závěrem se snaží zúročit symbolický kapitál plynoucí z velké obliby jejich díla (připomíná, že knihy vyšly ve dvanácti jazycích a nákladu pěti milionů výtisků). Žádá „odpovědné vedení nakladatelství“, aby na základě uvedených informací „znovu uvážilo další postup“, neboť jejich knihy „souhrnem své gnozeologické hodnoty“ a „prokazatelně pozitivním vlivem na dlouhou řadu ročníků dětí i mladých lidí, svou politicko-výchovnou hodnotou [...] i svou literární úrovní mohou být i nadále jedním z edičních i ekonomických pilířů nakladatelství Svoboda“. Pro případ, že by vedení nakladatelství neustoupilo ze svého rozhodnutí, vyjádřil naději, že bude možné převzetí závazku jiným nakladatelstvím. Z důvodu všech formálních nedostatků, „pro jeho mylnost, neslušnost a obsahovou nepodloženost“ považuje dopis za neplatný a „nebere ho na vědomí“.

Čtyřstránkový dopis je po stránce obsahové i rétorické poměrně výstižnou reprezentací dobových mentalit či, řečeno s Raymondem Williamsem, struktur pocitů (*structures of feeling*), to znamená struktur komplexně propojených s dobovou ideologií (chápanou nikoli v úzce deterministickém marxistickém smyslu, ale spíše v pojetí weberovském), struktur impulzivních, jež jsou budovány okolo citových vztahů a zároveň vycházejí z praktického vědomí života v rámci daných sociálních vztahů a formací.²¹ Pisatelem zdůrazňovaná snaha o „racionální“ argumentaci, včetně nepřehlédnutelného odkazu k tržním aspektům působení nakladatelství, a o udržení kontraktu, jenž do té doby zajišťoval

20) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím – nevydané, kt. 86, fas. Zikmund – Hanzelka, Jiří Hanzelka nakladatelství Svoboda 19. 3. 1970.

21) Raymond Williams: *Marxism and Literature*, Oxford, Oxford University Press 1977, s. 132.

výlučné postavení obou cestovatelů coby kmenových autorů Svobody a veřejných osobností, se propojuje s – jak se zdá – nepředstíraným údivem nad vývojem událostí. Zároveň pozorujeme – alespoň z dnešní perspektivy – očividnou neochotu, či dokonce neschopnost rozpoznat a přijmout (viz opakující se odkazy k „omylu“) zásadní obrat v dobovém vymezení autorských i nakladatelských subjektů. Je to právě jaro roku 1970, kdy se „normální“ vztahy (alespoň tak, jak je artikuluje, definuje a nejspíše i vnímá pisatel – viz jeho odkazy na „dohodu“ či „slušnost“) přetavují ve vztahy „normalizační“ a diskurzivní mechanismy strukturování promluvy, jež každá ze zúčastněných stran používá ve vzájemné komunikaci, se začínají zásadně rozcházet. Z administrativně-pracovních vztahů, alespoň tak, jak jsou zachyceny v dostupné korespondenci, se od první poloviny roku 1970 do značné míry vytrácí narativní postupy odkazující ke vztahům mezilidským, tj. přátelství, důvěře, úctě atd. Adresáti i pisatelé se odosobňují, stávají se rolemi a ztrácejí individuální rozměr konkrétních osobností; celý systém pozbývá na transparentnosti a následně se vytrácí prostor pro označitelnou osobní zodpovědnost. Z veřejného prostoru i z institucionálního života tak mizí rozměr individuální, tyto dva světy se začínají vzdalovat.

Metody performativního²² udržování kontinuity právního postupu se posléze chápe i nakladatelství a obrací se na právníka, aby posoudil koncept odpovědi na Hanzelkův dopis.²³ V odpovědi zaslané Hanzelkovi (tj. nikoli oběma autorům) a nyní již přímo podepsané ředitelem Paloncym se uvádí, že autoři porušili osmý odstavec nakladatelské smlouvy z roku 1968 a z její předtištěné části se cituje pasáž: „nedodrží-li autor lhůtu odevzdání rukopisu díla, je nakladatelství oprávněno ihned, bez poskytnutí dodatečné lhůty k plnění, od této smlouvy odstoupit“. Paloncy dále argumentuje tím, že dlouhodobá smlouva²⁴ na vydávání děl H&Z, „která by měla náležitosti, jak požaduje autorský zákon, neexistuje“, podobně jako neexistuje „dohoda ani ústní, ani písemná o prodloužení termínu stanoveného ve smlouvě“, a trvá tudíž na vypovězení smlouvy.²⁵

Je však pozoruhodné konfrontovat Paloncyho dopis odeslaný Hanzelkovi s názorem právníka, s nímž nakladatelství ukončení smlouvy konzultovalo. Ten totiž Svobodu varoval, neboť podle něj

ustanovení autorské smlouvy, o které nakladatelství opírá odstoupení od smlouvy, tj. že je oprávněno ihned, bez poskytnutí dodatečné lhůty k plnění, od této smlouvy odstoupit, odporuje § 23, odst. 2) autorského zákona, č 35/1965 Sb., protože podle něj musí organizace

22) Pojmu *performativeness* autorka použila v analýze rolí účastníků knižní kultury v období studené války v návaznosti na práci Judith Butlerové *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, New York, Routledge 1990. V jejím pojetí performativního aktu nejde o jakousi dočasnou deviaci odlišující se od běžného (tj. neperformativního) chování, ale o proces, jenž v rámci určitého systému silně regulačních a represivních sociálních praktik neustálým opakováním nabývá zdání přirozené stability. Pojmem *performance* rozumí Butlerová neustálý proces „stávání se a vytváření, o němž nelze jednoznačně říci, kde začíná a kde končí“, tamtéž, s. 136.

23) Fond nakladatelství Svoboda obsahuje dopis z 13. 5. 1970 podepsaný „Dr. Jiří Wagner, samostatný právník“, koncept a následně i oficiální odpověď nakladatelství z 8. 6. 1970, jež však byla navzdory doporučení právníka zaslaná pouze Jiřímu Hanzelkovi – srov. NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím – nevydané, fas. Zikmund – Hanzelka, kt. 86.

24) Hanzelka však ve svém dopisu nepsal o „smlouvě“, ale o „dohodě“.

25) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím – nevydané, kt. 86, fas. Zikmund – Hanzelka, nakladatelství Svoboda Jiřímu Hanzelkovi 8. 6. 1970.

dát autorovi dodatečnou lhůtu k plnění. Je tedy tato pasáž smlouvy neplatná [...], dojde-li k soudu, ustanovení autorské smlouvy o odstoupení bez poskytnutí dodatečné lhůty k plnění neobstojí.²⁶

Podle tohoto právního názoru nakladatelská smlouva, již nakladatelství Svoboda standardně uzavíralo se svými autory, odporovala autorskému zákonu, tedy té legislativní normě, na kterou se Paloncy v dopise zaslaném Hanzelkovi odvolával. Tento právní aspekt se v dopisech nakladatelství Hanzelkovi pochopitelně neobjevil a nakladatelství nadále trvalo na svém stanovisku.²⁷

Jiří Hanzelka i Miroslav Zikmund jsou podepsáni pod odpovědi Paloncymu z 19. července 1970, v níž opět v několika bodech dále rozvádějí otázky termínů, dohod a dalších okolností, jimiž nakladatelství podle nich nepřesně a účelově argumentuje. Zároveň se vyrovnávají s novou situací, kdy otevřeně konstatují, že nakladatelství je „nadále nehodlá vydávat“, necítí se vůči nim ničím vázáno a „nové vedení“ změnilo svůj vztah vůči nim natolik, že se brání i osobnímu setkání. Jsou si podle svých slov „vědomi, že Svoboda má v rukou všechny prostředky, aby toto své stanovisko prosadila“. Svě „poznání“ označují za „jednu z nejtěžších životních zkušeností“ a opět se odvolávají na „váhu daného slova“, desetiletou spolupráci a „vzájemnou úctu“. Na závěr opět navrhuji osobní výměnu názorů a žádají zpět „neúplný rukopis Cejlonu“.²⁸

V dubnové korespondenci se již projevuje zásadní změna společensko-politického klimatu, a to nikoli pouze v rovině tematické, ale i v narativních postupech užívaných pisateli a v jejich pozicích. Například redaktorka Hájková oslovuje Zikmunda již ze soukromé adresy „Vážený příteli (smím-li Vás tak nazvat)“ a sděluje mu, že ačkoli „chvíli žila v tom preludu“, že bude redigovat jejich další dílo, „skutečnost je neúprosná a nelze se jí vyhnout“, neboť jí nakladatelství neprodlouží úvazek, jenž jí v dubnu končí. Dopis o vypovězení smlouvy četla a ten „praví to, co stará píseň, že totiž smlouvy jsou jen láry fáry“.²⁹ Zikmund odpovídá z Gottwaldova oslovením „Milá paní Dášo (smím-li Vás tak nazvat teď, kdy vyšší moc učinila tečku za našimi úředními vztahy, které díkybohu nikdy úřední nebyly)“ a dále líčí, jak mu po návratu z Japonska skladatel Zdeněk Liška volal s tím, že „si přima počel“ ve *Světadílu*, a jak on „div nešel k zemi“, a teprve když „knížku držel v ruce“, uvěřil, „že to není mámení“. „Tak jsme se přece dočkali – i když je to zatím labutí píseň,“ konstatuje autor a dále děkuje za letitou spolupráci: „Vzájemné pochopení a šestý smysl – tušit, co je ještě za řádky a mezi řádky. Smutno je mi jen z toho, že při psaní

26) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím – nevydané, kt. 86, fas. Zikmund – Hanzelka, Jiří Wagner nakladatelství Svoboda 13. 5. 1970.

27) Znění § 23, odstavec 2 autorského zákona (č. 35/1965 Sb.), o něž právník opíral svá doporučení, je následující: „Uživatel může od smlouvy odstoupit, jestliže mu autor bez závažného důvodu dílo řádně neodevzdal ani v dodatečné lhůtě, kterou mu uživatel poskytl; dodatečnou lhůtu není třeba poskytnout, vyplývá-li ze smlouvy nebo z povahy věci, že uživatel nemůže mít na opožděném splnění zájem. V takovém případě může uživatel požadovat vrácení toho, co již autorovi plnil.“ Děkujeme Petře Věžníkové za odbornou konzultaci k této problematice.

28) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím – nevydané, kt. 86, fas. Zikmund – Hanzelka, Jiří Hanzelka a Miroslav Zikmund Evženu Paloncymu 19. 7. 1970.

29) MJM, AHZ, fas. 57, Dagmar Hájková Miroslavu Zikmundovi 7. 4. 1970.

musím používat času minulého [...], ale pochopení pro podobné vztahy chybělo už režimu předchozímu, natož dnešnímu.“³⁰

Je třeba ještě připomenout, že ačkoli se kniha *Světadíl pod Himálajem* ještě dostala do knižní distribuce, knihkupci obdrželi následující pokyny:

Zikmund – Hanzelka: *Světadíl pod Himálajem* – uvedení na trh

Ve 24. týdnu novinkové expedice je zařazen výše uvedený titul pouze pro členy Knihnice. Pro volný prodej bude dodávka uskutečněna v měsíci srpnu.

Upozorňujeme vedoucí, aby na tento titul nedělali žádné propagační akce, ani inzerci. Pokud knihu umístíte ve výloze, nedávejte více výtisků (pouze jeden). Titul nebude uveřejněn v *Nových knihách* ani v rozhlasu.³¹

Zcela nový tón zaznívá v korespondenci z léta 1970. „Vážený a milý sss – ne, nejde to, stroj se zpěčuje. Tak jen: Milý Mirku,“ píše Dagmar Hájková, aby vyjádřila radost nad novou knihou, a poznamenává, že telefonovala Hanzelkovi, ať si sám vyzvedne své výtisky v expedici. Dále pak dodává:

ale asi jsem to neměla dělat, byl trochu dotčen, že se to odbývá tak málo slavnostně [...]. Myslím, že si jen těžko zvyká na nové poměry. Já jsem vždycky říkala, že je dobře, že on posiluje Vaše pozice svým sebevědomím, když Vy jste tak neobyčejně skromný člověk, ale nevím, do jaké míry s tím vyjde dnes.³²

Další řádky již nepokrytě zrcadlí novou situaci v nakladatelství a následně i v celé společnosti: „Jistě víte, že [Desider, JŠ] Galský a [Gustav, JŠ] Skýpala jsou už pryč. Znal jste s. Heřmanského, vedoucího Členské knihnice? V minulých dnech spáchal sebevraždu, den před svou prověrkou.“³³ Houstnoucí atmosféra perzekucí a strachu se odráží v její prosbě, aby Zikmund zničil její dopis z 25. září 1968 s tím, že dala Hanzelkovi jiný, „který tento nahrazuje a kterým by bylo možno se v případě potřeby vykásat“. Za jakousi symbolickou trest následné proměny společnosti, pro niž byl podle analytiků charakteristický únik značné části obyvatelstva do soukromé sféry,³⁴ lze považovat i závěr dopisu, který redaktorka věnuje popisu práce na své zahradě v Zadní Třebani, kde i „příroda dovede člověka zklamat“, neboť „letos při vší dřině nesklidím víc než 10 kg jablek, ale přece jen je to jiná, než když se člověk zklame v tom, čemu věnoval život“.

V průběhu roku 1972 pokračovala korespondence cestovatelů s písarkou ohledně přepisu dalších textů. Na podzim (16. října) ještě autoři polemizují se Svobodou, jež podle nich poslala neúplnou zásilku diapozitivů a negativů ke *Světadílu*, navíc pojištěnou na částku pouhých tisíc korun, a požadují jejich navrácení, buď zásilkou pojištěnou alespoň

30) MJM, AHZ, fas. 57, Miroslav Zikmund Dagmar Hájkové 9. 6. 1970.

31) Ústřížek pokynu, pocházející z června roku 1970, se nachází v osobním archivu Miroslava Zikmunda; poskytnuto autorce v srpnu 2011.

32) MJM, AHZ, fas. 57, Dagmar Hájková Miroslavu Zikmundovi 1. 7. 1970.

33) K prověrkám v nakladatelstvích srov. pododdíl „Obnova regulace nakladatelské činnosti“, s. 1165–1170.

34) Ivo Možný: *Proč tak snadno... Některé rodinné důvody sametové revoluce. Sociologický esej*, Praha, Sociologické nakladatelství 1999.

na deset tisíc, anebo nejlépe osobně na Hanzelkovu pražskou adresu, neboť „bývalo vždycky zvykem“, že oni doručovali všechny podklady k obrazovým přílohám osobně.³⁵ Korespondence ohledně neúplného souboru zaslaných diapozitivů pokračuje do února 1973, kdy se cestovatelé znovu dožadují některých chybějících položek a nadále se odvolávají na léta dosavadní spolupráce.

V paralelním prostoru

Ačkoli normalizační osudy obou autorů jsou známy, kolem konkrétních okolností jejich publikačního zákazu zůstalo i pro ně samé mnoho otazníků. Potenciální motivace jejich vyloučení jsou nasnadě. Nikdy se netajili úzkým propojením s dobovou politickou elitou, a to nejen československou. Za projev těchto vazeb lze považovat i vypracování přísně tajné stosedmdesátistránkové *Zvláštní zprávy* č. 4 o SSSR, již v červnu 1966 osobně předali Leonidu Iljiči Brežněvovi, který „slíbil, že by nás, pokud by měl námítky, pozval a v klidu na dače bychom se domluvili“.³⁶ O svém působení po srpnu 1968 sice prohlašovali, že „se nedá říct, že naše účast by byla hojná“, ³⁷ avšak do dějin pražského jara vešel například Hanzelkův článek *Hodina pravdy*, otištěný v červnu v *Mladé frontě*.³⁸ Text, v němž autor vyzýval komunistické vedení země k přijetí odpovědnosti za neutěšený stav společnosti a ekonomiky, se – byť ve specifické interpretaci – objevil i v pověstném několika-hodinovém Brežněvově projevu, proneseném měsíc před okupací v Čierné nad Tisou.³⁹ Zikmundův rozhlasový projev v ruštině vysílaný ze Zlína krátce po okupaci a adresovaný Brežněvovi, Kosyginovi a jeho „akademickým přátelům“ v Sovětském svazu jasně vyjádřil jejich negativní postoj k invazi.

Oba autoři na několika místech uvádějí, že nenarazili na explicitní zákaz svých knih: „Pokud se nám podařilo zjistit, nikdo naše knihy oficiálně formálně a písemně nezakázal [...], pokud pokyny byly, nejsou zachyceny písemně, není pod nimi žádný podpis.“⁴⁰ Podobně se vyjadřoval Miroslav Zikmund i ve svých polistopadových prohlášeních: „kdo třeba vydal zákaz publikování, kdo zrušil smlouvy na knihu o Cejlonu [...], se nedopátráme.“⁴¹ Ve zlínském archivu se nachází následující rukopisná poznámka (patrně Miroslava Zikmunda), datovaná 23. ledna 1990, podle níž Evžen Paloncy Zikmundovi sdělil, že „politické rozhodnutí [přišlo, JŠ] z nejvyšších míst: měl jsem na vybranou buď Z&H, nebo já“.⁴² Toto svědectví potvrzuje předpoklad: o tom, že se ocitli na tzv. černé listině, tedy na Seznamu osob doporučených k zařazení do jednotné centrální evidence představitelů

35) MJM, AHZ, fas. 57, Jiří Hanzelka a Miroslav Zikmund nakladatelství Svoboda 16. 10. 1972.

36) Jiří Lederer: *České rozhovory*, Praha, Československý spisovatel 1991, s. 89.

37) Jiří Hanzelka, Miroslav Zikmund: *Život snů a skutečnosti. 50 otázek položil a 2 × 50 odpovědí zpracoval Jaromír Slomek*, Praha, Primus 1997, s. 111–112.

38) Jiří Hanzelka: „Hodina pravdy“, *Mladá fronta* 24, 1968, č. 158, 9. 6., s. 1–2.

39) Srov. „Záznam stanoviska politbyra ÚV KSSS k situaci v Československu, předneseného L. Brežněvem na prvním zasedání“, cit. dle Jitky Vondrové, Jaromír Navrátil (eds.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*, sv. 1, *Prosinec 1967 – červenec 1968*, Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1995, s. 43–82.

40) J. Lederer: *České rozhovory*, cit. dílo, s. 88.

41) J. Hanzelka, M. Zikmund: *Život snů a skutečnosti*, cit. dílo, s. 118. M. Zikmund zde uvádí, že ke zrušení smlouvy došlo v roce 1969, z archivu Svobody však vyplývá, že smlouva byla zrušena 9. 3. 1970.

42) MJM, AHZ, fas. 57, přepis z 23. 1. 1990.

a exponentů pravice ústředním výborem KSČ, neměli autoři tušení. Navzdory uvedení ve výše zmíněném Seznamu jejich jména chyběla na normalizačním indexu, představovaném bibliografickým katalogem *Literatura závadného politicko-ideového a protistátního charakteru*, který zpracovalo Oddělení zvláštních fondů založené v dubnu roku 1971 při Státní knihovně ČSR.⁴³

Došlo tak k možno říci paradoxní, nicméně v daném kontextu nikoli ojedinělé situaci, kdy se sankce zaměřené na autory jako veřejné osobnosti rozcházely s těmi, jež se dotýkaly jejich dosud vydaného díla. Otevřel se tak meziprostor pro cirkulaci jejich starších knih, které se půjčovaly nejen v soukromé sféře, ale byly částečně dostupné i v některých veřejných knihovnách. Sám proces distribuce a aplikace zmíněného cenzurního indexu probíhal v podmínkách přísné konspirace:

tajná akce proběhla bleskově: předvolaní vedoucí knihoven si podle diktátu ručně museli sepsat autory a tituly, bylo jim ústně přikázáno, aby do tří dnů vyřadili knihy z katalogů a regálů, sbalili je do balíku a připravili k odvozu. Do tří dnů pak odevzdat zpátky sešit do Státní knihovny.⁴⁴

Ve skutečnosti se ale používaly různé metody, jak pokyn k vyřazení obejít, včetně ponechání knih, které neměly nápis na hřbetě, na regále, schování jistých svazků na dohodnuté místo a obětování jednoho z výtisků „triplikátu“ s tím, že další dva exempláře zůstaly v knihovně.⁴⁵ Podle svědectví knihovníků existoval „dobře propracovaný podpultovní systém“ cirkulace závadných knih⁴⁶ a v některých knihovnách „knihy Hanzelky & Zikmunda ve fondu zůstaly, vyřazeny nebyly“.⁴⁷

Ačkoli je recepce díla Hanzelky a Zikmunda po roce 1970 obtížně doložitelná, lze vyslovit předpoklad, že díky specifické povaze jejich textů, závislých na víceméně pravidelném přísunu aktuálních informací a volném pohybu mimo republiku, vedlo jejich vytlačení z veřejného prostoru a dobové multimediální sítě k poklesu zájmu čtenářů o jejich dříve vydaná díla. Nepochybně i samizdatové vydání *Cejlonu*, jež vyšlo ve Vaculíkově Edici Petlice s vročením 1975, mělo omezenou čtenářskou obec. Podle vlastního svědectví cestovatelů svazek „roze-psali vlastnoručně dvakrát v originále a deseti kopiích, takže existovalo dvaadvacet výtisků po dvou svazcích. Celkem 44 svazků.“⁴⁸

43) Srov. *Literatura závadného politicko-ideového a protistátního charakteru*, sv. 1, *Bibliografický katalog*, Praha, Státní knihovna ČSR 1972.

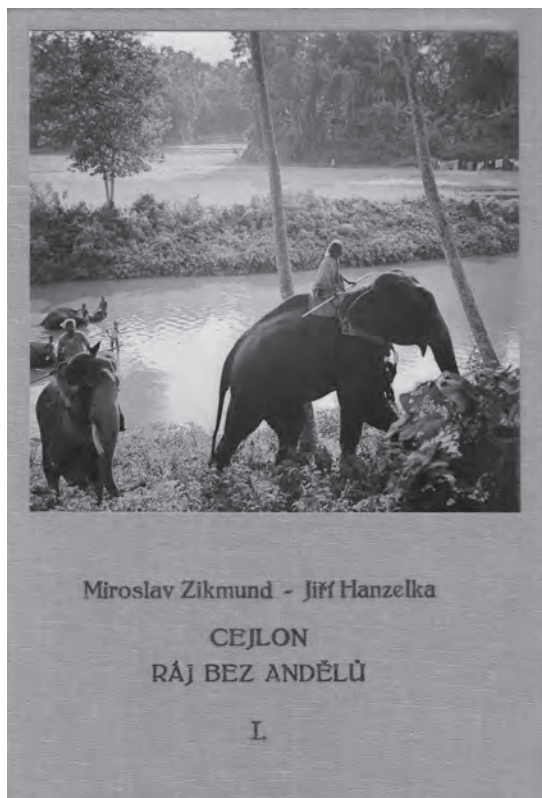
44) Jarmila Hrušešová: „Libri prohibi aneb Litera scripta manet“, *Divadelní noviny* 17, 2008, č. 7, s. 14.

45) Tamtéž.

46) Za poskytnuté informace děkujeme Ivaně Laiblové Kadlecové (Knihovna AV ČR), Radce Římanové (odbor projektů a inovací, Národní technická knihovna) a Anežce Baďurové (Knihovna AV ČR).

47) E-mail Ivo Brožka, ředitele Vědecké knihovny Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Jiřině Šmejkalové, 26. 8. 2013. J. Hanzelka a M. Zikmund ve svých vzpomínkách uvádějí, že se dozvěděli „od různých knihovníků“ o existenci dvou seznamů. V jednom byly jejich knížky „určeny nejenom k vyřazení, ale taky k likvidaci ve stoupách“. Posléze měla přijít jiná instrukce, podle níž měly být knihy vyřazeny z veřejně přístupných regálů i kartoték, ale měly zůstat v depozitářích a půjčovat se směly pouze těm, kdo o ně výslovně požádali – srov. J. Hanzelka, M. Zikmund: *Život snů a skutečnosti*, cit. dílo, s. 118.

48) J. Hanzelka, M. Zikmund: *Život snů a skutečnosti*, cit. dílo, s. 148. Podle osobního svědectví M. Zikmunda knihu většinou směňovali za díla jiných zakázaných spisovatelů a mezi disidenty byla často půjčována. Jeden výtisk zaslali Sirimavo Bandaranaikeové, ministerské předsedkyni Cejlonu, která jej ale nikdy nedostala.

Vydání *Cejlonu* v Edici Petlice Exkluzivní grafickou podobu, již se vyznačovaly knihy H&Z z padesátých a šedesátých let, se cestovatelé pokusili napodobit i v samizdatovém vydání. Na rozdíl od ostatních autorů dodali opsané exempláře *Cejlonu* Ludvíku Vaculíkovi sami. Jak přitom postupovali, zachycuje vzpomínka Miroslava Zikmunda z roku 2009: „Spolu s Jiřím Novotným, synem režiséra Jaroslava Novotného, jsme v mé temné komoře vyrobili hromady černobílých snímků na tenkém dokumentárním fotopapíru tak, aby se daly vevázat do strojopisu. Ludvík byl nadšen a nabídl se, že nám bude všechny mapy kolovat, jako to dělávali mniši v klášterech.“ Na snímku obálka prvního svazku petličního vydání s barevnou fotografií a ukázka typografického řešení se strojopisnými popiskami napsanými přímo na fotografiích.

Zdroj: Jiří Hanzelka, Miroslav Zikmund: *Cejlon, ráj bez andělů*, smz., Edice Petlice 1975; Rudolf Švaříček: „Devadesátiletý mladík Miroslav Zikmund“, *Koktejl* 18, 2009, č. 2, s. 46–53, zde s. 47.

Podle údajů knihovny Libri Prohibiti jsou doložena dvě vydání *Cejlonu*, tedy dva opisy. Jeden čítá 926, druhý 1 041 stran. Prokazatelně jsou psané dvěma různými lidmi, ale pouze jeden z nich pravděpodobně jedním z autorů. Při celkovém „nákladu“ čtyřicet čtyři exemplářů se lze domnívat, že texty tohoto typu se nestaly běžným předmětem domácího opisování, jak tomu bylo například u poezie, a strážlivý odhad i při systému vzájemného půjčování je 200 až 300 čtenářů.⁴⁹ Existoval též rukopis svazku o Sumatře, který se dočkal

Knihy měla být uložena v archivu Státní bezpečnosti, jež zásilku zabavila. Další exemplář se podařilo dostat do Československého dokumentačního střediska v Scheinfeldu – srov. e-mail archivářky AHZ Magdaleny Preiningerové Jiřině Šmejkalové, 19. 2. 2014.

49) E-mail Jiřího Gruntoráda Jiřině Šmejkalové, 10. 2. 2014.

vydání až v roce 2008.⁵⁰ K vydání knih H&Z nedošlo ani v exilových nakladatelstvích, jejichž čtenáři měli v zahraničí přístup k nesrovnatelně bohatší škále cestopisných tištěných textů i audiovizuálních záznamů a posléze i k vlastním cestovatelským zážitkům.

Příběh *Cejlonu* má však své postskriptum. V archivu nakladatelství Svoboda nalezneme průklepovou kopii dopisu Evžena Paloncyho z 28. ledna 1986, který je adresován pracovníkovi oddělení kultury ÚV KSČ „soudruhu Frančemu“. Ředitel nakladatelství se v něm odvolává na telefonický rozhovor, v němž si pracovník stranického aparátu vyžádal informace o jednáních, jež mezi Svobodou a oběma cestovateli proběhla na počátku normalizace.⁵¹ Přiložený záznam shrnuje všechny argumenty o smlouvě s H&Z, nedodaném rukopisu atd. a naznačuje, jak po dohodě s právníkem „byl zdůvodněn postup nakladatelství“. Po zdánlivě neutrálním úvodu o v zásadě procedurálních právních aspektech případu charakterizuje Paloncy „postoje M. Zikmunda v uvedené době“, konkrétně uvádí nejotevřenější část výše citovaného dopisu z 20. září 1968 o „době kamenné“, „enderácích“ a „Kontrarevoluční třídě“. Ačkoli jsou Paloncyho aktivity v této kauze doložitelné pouze z útržkovité dokumentace a o jeho skutečném podílu lze pouze spekulovat, jeho snahu využít všech dostupných argumentů k zablokování přístupu obou cestovatelů do oficiálního komunikačního oběhu lze těžko interpretovat jako akt ideologicky vyprázdněné reprodukce daného systému po vzoru Havlova zelináře, který sází do výkladní skříně mezi brambory propagační hesla, jejichž obsah je mu lhostejný.⁵² Jde spíše o výraz osobní angažovanosti a aktivní participace na produkci systému, korunovaný následujícím argumentem: „Tolik z dopisu M. Zikmunda, který mj. má na hlavičce dopisního papíru uvedeno Gottwaldov-Zlín (dal si jej vytisknout v roce 1968).“ Autor uzavírá záznam odvoláním se na „obsahovou stránku rukopisu“, který „byl již v době odevzdání nepřesný a politicky pochybný“ a jehož vydání by „vyvolalo značnou politickou nevoli nejen u nás, ale i v Sovětském svazu“.⁵³

Závěrem

Vyústění příběhu *Cejlonu* lze doložit též v archivu Svobody, a to pomocí dopisu obou autorů zaslaného nakladatelství 28. srpna 1989:

Rád bych Vás – po dohodě s inž. Miroslavem Zikmundem – informoval, že během mého červencového pobytu v Moskvě nám některá tamní nakladatelství navrhla vydání ruského překladu dvou starších knih a vydání knihy *Ceylon, ráj...* Připomínáme pro pořádek, že smlouvu

50) Jiří Hanzelka, Miroslav Zikmund, Rudolf Švaříček: *Past na rovníku. Tajemná Indonésie*, díl 1, Brno, Livingstone 2008. Ke vzniku rukopisu Vilém Faltýnek: „Kniha o cestě H+Z, která začala před padesáti lety“, <<http://www.radio.cz/cz/rubrika/knihy/kniha-o-cestě-h-plus-z-ktéra-zacala-před-padesáti-lety>>, přístup 7. 10. 2014.

51) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím – nevydané, kt. 86, fas. Zikmund – Hanzelka, Evžen Paloncy pracovníkovi oddělení kultury ÚV KSČ Frančemu 28. 1. 1986.

52) Srov. Václav Havel: „Moc bezmocných“, in též: *Moc bezmocných a jiné eseje*, ed. Anna Freimanová, Praha, Knihovna Václava Havla 2012, s. 96–223.

53) Zikmundův dopis je ve skutečnosti datován 11. 9. 1968, avšak podle razítka byl do nakladatelství doručen 20. 9. K otázce dopisních papírů Miroslav Zikmund při osobním rozhovoru dodal, že v roce 1968 „Gottwaldov-Zlín“ byl oficiálním názvem čtvrti, v níž bydlí, a jeho osobní hlavičkové papíry byly vytištěny již počátkem padesátých let.

na tuto knihu jste v roce 1970 zrušili [...]. Subskripci, na kterou jste dostali přes 110 000 objednávek, jste zrušili též. Bývalo zvykem, že jsme se všemi knihami vycházeli napřed česky. Prosím, sdělte mi [...], zda a kdy hodláte knihu vydat na základě původní smlouvy.⁵⁴

V odpovědi z listopadu 1989 nakladatelství žádá o zaslání rukopisu a dodává, že „ve lhůtě šesti měsíců po obdržení Vám sdělíme závazné stanovisko nakladatelství“.⁵⁵ Kniha vyšla v nákladu padesáti tisíc v roce 1991, kdy se již Svoboda spolu s ostatními státními nakladateli ocitla v kleštích polistopadové transformace knižního trhu.

Dostupné zápisy o osobních jednáních či dochovaná korespondence ukázaly, že vztah Jiřího Hanzelky a Miroslava Zikmunda k nakladatelství Svoboda přesahoval ve druhé polovině let šedesátých rámec v té době běžných institucionálních mantinelů. Lze to nepochybně přičíst jejich výjimečné vyjednávací pozici, ale též dobovému rozvolnění striktního byrokratického aparátu, jež se mimo jiné projevovalo posílením rozhodovací samostatnosti jednotlivých subjektů a do jisté míry návratem tržních prvků do nakladatelské činnosti. Proces vyloučení obou autorů z oficiální literární komunikace, z veřejného prostoru a do značné míry i z kolektivní paměti pak dokládá, že právě privilegií, která si autoři v rozvolňujícím se centrálně řízeném systému vyjednali (výše nákladu, kvalita papíru a tisku, relativně krátká doba výroby titulů, individuální jednání a dohody atd.), bylo posléze využíváno v procesu opětovného posilování centrálního řízení a dohledu. Jak dokládají dostupné písemné záznamy, nešlo pouze o výměnu mocenských sil a odbourání liberálních prvků z politického i ekonomického systému, ale o zásadní proměnu v rovině diskurzivní. Procesy vytlačování *personae non gratae* do sociální izolace provázelo prohlubování propasti mezi osobní a veřejnou sférou, v níž se nově definované performativní profesionální role, naplňované do značné míry na základě rituálních očekávání určovaných novým systémem řízení společnosti, oprostovaly od neformálního rozměru a veřejná sféra tak ztrácela schopnost poskytovat prostor pro transparentní individuální čin.

54) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím – nevydané, kt. 86, fas. Zikmund – Hanzelka, Jiří Hanzelka nakladatelství Svoboda 28. 8. 1989.

55) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím – nevydané, kt. 86, fas. Zikmund – Hanzelka, Stefan Szeryński, ředitel nakladatelství Svoboda, Jiřímu Hanzelkovi 8. 11. 1989, 21. 11. 1989.